

11. Літопис Самовидця. (Історіогр. пам'ятка другої половини XVII ст.); [вид. підгот., вступ. ст. Я. І. Дзира; ред. колегія: акад. АН УРСР А. Д. Скаба (відп. ред.) та інші]. — К.: Наукова думка, 1971. — 207 с. (Джерела з історії України).
12. Луценко Ю. Літопис Грабянки в працях доживотневих дослідників / Ю. М. Луценко // Рад. літературознавство. — 1988. — № 8. — С. 64–71.
13. Луценко Ю. Літопис Григорія Грабянки як твір барокової історіографічної прози / Ю. Луценко // Рад. літературознавство. — 1989. — № 9. — С. 46–52.
14. Луценко Ю. Н. Летопись Григория Грабянки. Технология. Проблематика. Поэтика: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов СССР (украинская литература)» / Ю. Н. Луценко — К., 1989. — 18 с.
15. Мишанич Я. О. «Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика / Я. Мишанич. — К.: ТОВ «Видавництво «Обереги», 1999. — 240 с.
16. Мішуков О. Європейський контекст «Історії Русів»: Монографія / О. Мішуков. — Київ-Херсон: Айлант, 1999. — 340 с.
17. Соболь В. О. Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко / Валентина Соболь. — Донецьк: МП «Отечество», 1996. — 336 с.
18. Сулима М. М. Грѣхи розмаїтї: епитимійні справи XVII–XVIII ст. / Микола Сулима. — К.: Фенікс, 2005. — 256 с.
19. Франко Іван. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти тт. — К.: Наукова думка, 1983. — Т. 40. Літературно-критичні праці. — 557 с.
20. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть / Валерій Шевчук; у 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. — К.: Либідь, 2005. — 728 с.
21. Hrabjanka, Hryhorij. The Great war of Bohdan Xmel'nyc'kyj [Text] / H. Hrabjanka's; Intr. by Y. Lutsenko; Harvard Library of Early Ukrainian Literature. — Harvard: Harvard University Press, 1990. — 588 p. — (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства: корпус текстів; т. IX). — укр., давньорус., англ. мовами. — Пер. вид.: Велика війна Богдана Хмельницького: Репринтне видання фоторукописів / Г. Грабянка.

«Baroque Historical Novel» by Hryhorii Hrabianka and its Female Characters

The article deals with the analysis of Hryhorii Hrabianka's chronicle and its female characters (duchess Vyshnevetska, Chaplynska, Rozanda Lupul, Lupulyha, and others). The conclusion is made that Hryhorii Hrabianka's chronicle differs from other historical cossack chronicles by presenting its female characters not as passive witnesses of historical events, but as subjects able to influence and change the events, often making male characters to follow women's desires or visions. Therefore, the author supports Yurii Lucenko's concept, according to which the chronicle by Hryhorii Hrabianka is not just a sample of historiography, it can be considered «a baroque historical novel».

УДК 821.161.2-145.09

Максим Меркулов (Київ)

ІДЕЯ ДУАЛІСТИЧНОЇ БУДОВИ СВІТУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (на матеріалі збірки «Сад божественних пісень»)

Дуалізм — наявність двох різних за своєю суттю, але взаємопов'язаних начал — це невід'ємна складова барокової філософії. Людина бароко бачила світ як поєднання протилежностей, між якими постійно точиться боротьба: ніч змінює день, правда воює з кривдою, щастя долає смуток. І кожна з двох сторін прагне не лише перемогти іншу, а й цілковито знищити її, підкорити або ж витіснити з цього світу. Такий погляд був зумовлений бурхливими історичними подіями тих часів (в Україні це були селянські повстання, національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, московська експансія на наші землі), а також тим

фактом, що барокове мистецтво засвоїло здобутки попередніх епох — Античності, Середньовіччя і Ренесансу. Стель бароко поєднав у собі риси різних, не схожих одна на одну систем світогляду.

Бароко, що було поширене в Україні у XVII–XVIII ст., дало цілу плеяду видатних митців і мислителів — Дмитро Туптало, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Мелетій Смотрицький, Іоан Величковський, Григорій Сковорода та ин. Сковорода був останнім представником даного стилю, але, за визначенням Дмитра Чижевського, «з ним літературне бароко не дожеврило, а догоріло ясним полум'ям і враз згасло» [5, с. 279]. Творчість цього непересічного філософа і поета є однією з вершин тогочасного красного письменства: спираючись на Біблію та ідеї своїх попередників, митець розробив власне унікальне вчення про людську природу, про місце людини у Всесвіті та її шлях до щастя. Ідеалом Сковороди була внутрішньо вільна особистість, яка досягла гармонії з навколишнім світом за допомогою самопізнання. Щоб віднайти душевний спокій, людина, повинна обрати ту путь, призначену їй самою природою, відкинувши мирські спокуси і пристрасті.

Буття, згідно з вченням Сковороди, має триєдину будову: воно складається з макрокосму (великого світу, в якому людина живе), мікркосму (внутрішнього світу людини, її думок, почуттів, мрій тощо) і Біблії, яку філософ називає світом символів. І кожна з цих трьох складових має двоїсту сутність, адже Бог (Добро, Гармонія, Щастя) протистоїть Дияволу (Нудьзі, Звіру) як у макрокосмі, так і в самій людській душі. Сковорода сміливо поринає у дійсність, сповнену протиріч, певний того, що добре серце і ясний розум укажуть йому потрібну дорогу:

О прелестный мір! Ты мнѣ — океан, пучина.
Ты — мрак, облак, вихр, тоска, кручина.
Се радуга прекрасная мнѣ ведро блистает,
Сердечная голубочка мнѣ мир вѣщает.

Прощай, о печаль! Прощай, прощай, зла утроба.
Я на ноги встал, воскрес от гроба.
О отрасли Давидовская! Ты брег мнѣ и кефа,
Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ, свѣт, мир, олива [2, с. 75].

Дуалізм світу має кілька проявів, що представлені антитезами «природа — цивілізація (город)», «духовність — матеріальні багатства», «людські вади — людські чесноти», «щастя — біда (нудьга, печаль)».

Сковорода, будучи бароковим мислителем, не міг оминати своєю увагою природу, це загадкове і багатогранне явище, яке втілює могутність і велич Всевишнього. Природа (натура) — Боже творіння, тому вона досконала і самодостатня. Саме на її лоні митець шукає духовної розради і відпочинку для душі. Зачарований красою поет оспівує мальовничі докільця, його пейзажна лірика нагадує врочисті гімни:

Ах поля, поля зелены,
Поля, цвѣтами распрещенны.
Ах долины, яры,
Круглы могилы, бугры.
Ах вы, вод потоки чисты!

Ах вы, берега трависты!
Ах ваши волоса, вы, кудряве леса! [2, с. 70].

На протигагу природі Город (місто) у творчості Сковороди уособлює людську цивілізацію, він — продукт її розвитку, її дитя. Як і кожен людський витвір, Город недовершений і неповноцінний, він позбавлений гармонії і вражений духом жадоби і метушні. За своєю суттю місто вороже людям, воно знущається над ними, калічить їхні душі і зводить розум на манівці. Недосконале творіння пожирає свого недосконалого творця, а не прославляє його. Тож не дивно, що мандрівний філософ Сковорода уникає міста, цієї хитрої і небезпечної пастки на своєму життєвому шляху:

Не пойду в город багатый. Я буду на полях жить.
Буду вѣк мой коротати, гдѣ тихо время бѣжит.
О дуброва! О зелена! О мати моя родна.
В тебѣ жизнь увеселенна, в тебѣ покой, тишина.

Города славны, высоки, на море печалей пхнут.
Ворота красны, широки в неволю горьку ведут.
О дуброва! О зелена! и прочая. [2, с. 69]

Слід звернути увагу на те, що письменник помічає принади міста (про це говорить епітет «високий», який в даному контексті означає «вельможний», «славний»), але розуміє їхню підступну сутність: за розкішним виглядом криється гниле нутро, кольорова машкара приховує бридке і хиже обличчя. Город — облеслива химера, якій митець без вагань виносить вирок:

Пропадайте, думы трудны,
Города премноголюдны!
А я с хлѣба куском умру в мѣстѣ таком [2, с. 72].

Тікаючи від згубної і безжалісної стихії міста, Сковорода прагне знайти (і знаходить) щастя в стихії природи, в обіймах її первинної чистоти. Ось що говорить з цього приводу дослідник Дмитро Білоус: «Для Сковороди злиття з природою — це стан душі, спосіб життя, що є не просто вибором або стихійною даністю, а прагненням досягнути єдності із собою, «веселіє серця» [1, с. 381]. Якщо Город для Сковороди — вмістилище загибелі, то натура в очах українського мислителя постає як оселя життя. Фактично місто — це брама, що веде у порочний світ, який Сковорода змальовує в образі неситого Звіра:

Плоть, мѣр. О несытый яде!
Все тебѣ яд, всѣм ты яде.
День, ночь челюстями зѣваш,
Все без вигляду поглощаш
Кто избѣжит сети? [2, с. 73]

Світ приваблює людину численними матеріальними благами, плотськими насолодами і можливістю потішити своє марнославство. Всі ці принади утворюють міцні тенета, які тримають в неволі людську душу. Система цінностей Сковороди кардинально відрізняється від системи цінностей тих, хто заблукав у мирському лабіринті: філософ не жадає гучної слави і матеріального багатства, бо розуміє, що подаровані Звіром скарби — тлінні, і платити за них доведеться дуже дорого:

Не хочу ездить на море, не хочу красных одеж:
Под. сими крыется горе, печали страх и мятеж [2, с. 69].

Люди, які піддалися спокусі і присвятили своє життя гонитві за статками і високим соціальним становищем, викликають у мислителя і сміх, і співчуття:

Петр для чинов углы панскіи трет,
Федька-купец при аршині все лжет,
Тот строит дом свой на новый манѣр,
Тот все в процентах, пожалуй, повѣр.
А мнѣ одна только в свете дума,
А мнѣ одно только не идет с ума [2, с. 67].

На прикладі вищенаведеного уривку ми бачимо, що Сковорода свідомо протиставляє себе черствому і марнославному суспільству. Основний зміст «нав'язливих дум» поет виражає у формулі «Як би не вмерти мені без ума» [2, с. 23]. Мислитель не боїться матеріальних нестатків, його лякає інший різновид бідності — духовна вбогість. Справжніми скарбами для мислителя є свобода, спокій і душевна рівновага:

Со всѣх имѣнный телесных покой да воля свята,
Кромѣ вѣчностей небесных, одна се мнѣ жизнь свята [2, с. 70].

Слід зазначити, що поняття «свобода» Сковорода розуміє не лише як відсутність обмежень для фізичного тіла (свобода зовнішня): для українського філософа це слово означає насамперед наявність незалежної думки і вільного духу (свобода внутрішня). Здобути таку свободу можна лише за допомогою самопізнання: зрозумівши себе, людина стає спроможною знайти шлях до щастя:

Брось, пожалуй, думать мнѣ, сколько жителей в лунѣ!
Брось Коперниковы сферы,
Глянь в сердечные пещеры!
В душе твоей глагол, вот будешь с ним весьол!
Бог есть лутчій астроном, он наилутчій економ.
Мать блаженная натура
Не творит ничто же здура.
Нужнѣйшее тебѣ найдешь ты сам в себѣ [2, с. 86–87].

Отже, Сковорода стверджує, що Всевишній створив людину самодостатньою і наділив її здатністю до розкриття своїй здібностей і можливостей. Але більшість людей піддалися омані і, занедбавши власні душі, шукають собі розради у земних багатствах. Їхня пожадливість неминуче призводить до страждання, коріння якого криється у духовній сліпоті:

Правду Августин пѣвал: ада нет и не бывал.
Воля — ад, твоя проклята,
Воля наша — пещь нам ада.
Зарѣж ту волю, друг, то ада нѣт, ни мук.
Воля! О насытый ад! Всѣ тебѣ ядѣ, всѣм ты яд.
День, ночь челюстями зѣваешь,
Всѣх без взгляда поглощаешь:
Убій ту душу, брат, так упразднишь весь ад [2, с. 87].

Слова «воля» в даному контексті не виступає синонімом слова «свобода». Говорячи про волю як про «перекляте пекло» Сковорода має на увазі людське свавілля, неситиму і неприборкану хіть. Подолати тваринні інстинкти, позбутися гріховних бажань — ось першочергове завдання для тих, хто хоче бути по-справжньому щасливий. Лише в такий спосіб людина зможе віднайти в собі найбільший скарб, ім'я якому — Бог:

Боже! О живой глагол! Кто есть без тебе весьол?
Ты един всѣм жизнь и радость,
Ты един всѣм рай и сладость!
Убій злу волю в нас, да твой владѣет глас! [2, с. 87].

Тут наявна барокова ідея подорожі людини до «Бога в собі»: зрікшись зовнішнього світу, індивід прямує в глиб своєї душі, щоб відшукати там джерело істини.

Ще однією важливою складовою філософії Григорія Сковороди є культ добродієвості і любові. Висока моральність і душевна чистота виступають запорукою повноцінного духовного розвитку. Будучи переконаним гуманістом, український мислитель прославляє людську совість як надійну зброю у боротьбі зі Звіром. За допомогою такої зброї можна здолати найсильнішого ворога:

Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадишь и царских волосов,
Ты не глядишь, гдѣ мужик, а гдѣ цар —
Все жереш так, как солому пожар.
Кто на ея плюет острую сталь?
Тот, чія совѣсть, как чистый хрусталь [2, с. 67].

Як бачимо, все, що тлінне, поет уподібнює соломі, в той час як ключем до безсмертя стає «чистий хрусталь». Також варто звернути увагу на дієслово «плюет», яким автор ніби підкреслює основну думку вірша: смерть уже переможена для того, хто звільнив своє серце од скверни і чорноти. Позбувшись зла в собі, людина позбувається вразливості перед тим злом, яке чатує на неї зовні:

Кто сердцем чист и душою,
Не нужна тому броня.
Не нужен и шлем на шею.
Не нужна ему война.
Непорочность — то его броня
И невинность — алмазна стѣна,
Щит, меч и шлем ему сам Бог [2, с. 77].

Знайшовши Бога, індивід знаходить фортецю свого буття. Доброта стає каменем, на якому душа зводить Небесний Град:

Сей свят град бомб не боится,
Ни клеветничиѣх стрѣл,
И хитрых мин не страшится.
Всѣгда цѣл и не горѣл [2, с. 78].

Перед нами знову постає образ міста, який, однак, має тепер зовсім іншу семантику (він, як і образ свободи, теж дуалістичний за своєю суттю). Це вже не паша апокаліптичної потвори, не вмістилище усіх відомих людству гріхів, а міцна і надійна твердиня, сповнена радості й світла. Причина такої зміни криється в духовній еволюції індивіда: якщо людина обирає хибну дорогу, цей шлях заведе її до Міста Пороку, але якщо людина знаходить істинну путь, вона неодмінно прийде до Священного Граду, Небесного Єрусалиму, ідею якого Сковорода вочевидь запозичив з Нового Заповіту. Сковорода, як зазначає Леонід Ушкалов, «повсякчас апелює до авторитету Біблії, напружено розмірковує над сенсом старозаповітних і новозаповітних образів» [4, с. 49]. Змальовуючи Небесне Місто, Сковорода пропагує біблійну ідею всепереможної вселенської любови:

В сем градѣ и врагов люблять,
Добро воздався врагам.
Для других здравіе гублять,
Не только добры другам [2, с. 78].

Подібно до Ісуса Христа, поет застерігає від «широкого шляху», який веде до безодні, і закликає йти «вузькою стежкою»:

Всяка плоть пѣсок есть и мірска вся слава,
И его вся омерзѣет снасть.
Розлюби путь ускій, бѣгай обща нрава,
Будь твоя Господь с Давидом часть [2, с. 78].

Особливе місце у філософії Сковороди посідає образ Часу. Мислитель трактує цю категорію буття не як символ сліпого і безжального фатуму, а як знаряддя, дане Богом людині для реалізації свого духовного потенціалу. Час — це один з найдорожчих скарбів, особливої цінності йому надає його незворотність.

О дражайшее жизни время,
Коль тебя мы не щадим!
Коль так, как излишне бремя
Всюду мещем, не глядим!
Будто прожитый час возвратится назад,
Будто рѣки до своих повернутся ключей,
Будто в наших руках лѣт до прибавки взять,
Будто наш с бесчисленных составлен вѣк дней [2, с. 81].

Втрата часу — одна з найбільших втрат, лише добрі справи наповнюють буття змістом. Людина приходиться у світ, щоб бути щасливою, але вона ніколи не зможе досягти душевного спокою, якщо марнуватиме свій вік на негідні і непотрібні вчинки — тоді замість омріяного блаженства до неї прийде антипод щастя Нудьга. Образ Нудьги уособлює духовну пустку, породжену нерозумним і нечестивим життям. Це всюдисуще лихо, яке переслідує людину і завдає їй страшних мук:

Ах ты, тоска проклята! О докучлива печаль!
Гризеш мене измлада, как моль платья, как ржа сталь.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!
Гдѣ ли пойду, все с тобою вездѣ всякій час.
Ты, как рыба с водою, всегда возлѣ нас.
Ах ты, скука, ах ты, мука. Люта мука! [2, с. 77].

Єдиний порятунком від «скуки» — Христос («меч верховний»), який силою свого голосу (слова, вчення) здатен прогнати «полк нуди». Печаль, на відміну від радості, сама знаходить людину — не треба докладати великих зусиль, щоб провалитися в безодню.

Григорій Сковорода мав чутливе серце і проникливий розум, це дало йому змогу зрозуміти дуалістичну сутність буття: філософ усвідомив, що людина від самого початку стоїть на роздоріжжі і бачить перед собою два різні шляхи: один шлях веде до погибелі (Темряви), інший — до Спасіння (Світла), даючи можливість пізнати себе і знайти джерело Вічної Любови. Усе необхідне для задоволення своїх духовних потреб людина містить в собі, тож марно шукати кращої долі у зрадливому і хижому макрокосмі. Тому Сковорода обрав іншу путь — внутрішнє самовдосконалення, за допомогою якого людська душа стає оселею Всевишнього.

Література:

1. Білоус П.В. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навч. посіб / Петро Васильович Білоус. — К. : ВЦ «Академія», 2009. — 424 с. — (серія «Альма-матер»).
2. Сковорода Г. С. Зібрання творів : у 2-х томах / Григорій Сковорода. — К. : «Наукова думка», 1973. — Т. 1. — 532 с.
3. Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко / Леонід Володимирович Ушкалов. — К. : Факт — Наш час, 2006. — 284 с. : іл. — (Серія «Висока полиця»).
4. Ушкалов Л. В. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури / Леонід Володимирович Ушкалов. — К. : Факт, 2007. — 552 с. — (Серія «Висока полиця»).
5. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Дмитро Іванович Чижевський. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 568 с. (Серія «Альма-матер»).

The Idea of the Dualistic Structure of the World in the Philosophical Poetry of Hryhorii Skovoroda

This paper provides an analysis of the poetic collection «The Garden of Divine Songs». The author of the article explores the role of baroque dualism in the philosophical system of the famous writer Hryhorii Skovoroda. The main point of this study is to consider the idea of obtaining personal happiness through self-discovery.